

dr hab. Marek Barwiński, prof. UŁ

Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych

Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki

Opinia o ukraińskich podręcznikach z zakresu geografii podczas
XXIII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji ds. Doskonalenia Treści Podręczników
Szkolnych z Historii i Geografii, Warszawa 26-28.09.2023

Recenzji poddano dwa podręczniki z zakresu geografii:

- *Geografija* dla klasy 10, poziom podstawowy, Wydawnictwo Orion (Kijów, 2023), autorzy Т. Г. Гільберг, І. Г. Савчук, В. В. Сovenko (T. G. Hilberg, I. G. Savchuk, V. V. Sovenko)
- *Geografija* dla klasy 10, poziom podstawowy, Wydawnictwa Abetka, autorzy Сергій Коберник, Роман Коваленко, (Serhij Kobernik, Roman Kovalenko)

Głównym celem ukraińskiej edukacji w zakresie geografii w klasie 10 jest kształtowanie wiedzy geograficznej o świecie w ujęciu regionalnym społeczno-ekonomicznym. We wcześniejszych klasach uczniowie w Ukrainie mieli w programie nauczania geografii m.in. geografę fizyczną ogólną (geologia, geomorfologia, klimat, świat roślinny i zwierzęcy, oceanografia), kartografię oraz geografę społeczną i gospodarczą Ukrainy na tle świata. Podręczniki do klasy 10 są kontynuacją geografii społecznej i ekonomicznej, tym razem w ujęciu regionalnym, w podziale na poszczególne kontynenty oraz wybrane kraje. Podręczniki te integrują wiedzę z geografii fizycznej oraz wiedzę o społeczeństwie, którą uczniowie zdobywają we wcześniejszych klasach. W 10 klasie mają możliwość poznać, zrozumieć i ocenić system wzajemnych powiązań pomiędzy ludźmi, zajmowanym przez nich terytorium i środowiskiem naturalnym, a także rolę geografii w rozwiązywaniu problemów gospodarczych, przyrodniczych i społecznych. Mogą zapoznać się z cechami poszczególnych regionów świata, tym co je charakteryzuje oraz różnicuje, zarówno pod względem społecznym, jak i gospodarczym. Ponadto szczegółowo przedstawiono charakterystykę kilku wybranych państw z poszczególnych kontynentów. Podręczniki zawierają także różnorodny materiał ilustracyjny – rysunki, mapy tematyczne, diagramy, wykresy, tabele, fotografie.

Edukacja geograficzna w klasie 10 polega więc na tworzenie geograficznego obrazu świata, na przykładzie społeczeństw oraz przestrzennej organizacji gospodarki, zarówno w regionach, jak i w poszczególnych państwach, z uwzględnieniem współczesnych uwarunkowań społecznych, ekonomicznych, geopolitycznych i przyrodniczych.

- Podręcznik *Geografija* dla klasy 10, poziom podstawowy, Wydawnictwo Orion (Kijów, 2023), autorzy Т. Г. Гільберг, І. Г. Савчук, В. В. Сошенко (T. G. Hilberg, I. G. Savchuk, V. V. Sovenko)

Podręcznik rozpoczyna się wstępem, w którym przedstawiono kluczowe problemy i trendy gospodarki międzynarodowej oraz przedstawiono główne pojęcia i koncepcje studiów nad regionem i państwem.

Zasadnicza część podręcznika poświęcona jest omówieniu cech geograficznych, ekonomicznych i społecznych poszczególnych kontynentów i wybranych krajów, na przykładzie których rozważane są wzorce i cechy współczesnego rozwoju społeczno-gospodarczego świata. Charakterystyka poszczególnych regionów i państw opiera się na metodach geograficznych. W szczególności, na analizie położenia geograficznego i warunków naturalnych oraz cech demograficznych i gospodarczych, które determinują stan i miejsce kraju w systemie międzynarodowym.

W rozdziałach 1–5 główną uwagę poświęcono studium ekonomiczno-geograficznemu poszczególnych regionów (kontynentów) i krajów, które Autorzy podręcznika uznali za najbardziej typowe dla danego kontynentu lub te, które determinują jego rozwój gospodarczy. W przypadku Europy są to Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Włochy, Polska i Rosja, w Azji – Japonia, Chiny, Indie i Korea Południowa, w Oceanii – Australia i główne wyspy Pacyfiku, w Ameryce (potraktowanej jako jeden region) – Stany Zjednoczone, Kanada, Brazylia, a w Afryce – Egipt i Republika Południowej Afryki. O innych państwach też jest wspomniane, w obszernej części, omawiającej główne procesy demograficzne, polityczne i ekonomiczne poszczególnych kontynentów.

Ostatni, 6 rozdział, dotyczy miejsca i pozycji Ukrainy w systemie międzynarodowym, gdzie Autorzy określając miejsce tego kraju we współczesnym systemie geopolitycznym i gospodarczym świata, jednoznacznie wskazują na europejski kierunek przemian politycznych i konieczność udziału Ukrainy w gospodarczej integracji ze strukturami europejskimi, traktując to jako priorytet jej rozwoju.

W rozdziale dotyczącym Europy, na stronach 80-85, poświęcono osobny podrozdział Polsce, jako jednemu z sześciu państw europejskich (obok Niemiec, Francji, Wielkiej

Brytanii, Włoch, Rosji), w tym jedyne z Europy Środkowej. Obok podstawowych informacji o kraju (język urzędowy, dominująca religia, główne miasta, stolica, forma rządów, waluta, podział administracyjny), przedstawiono charakterystyczne cechy systemu gospodarczego Polski oraz jej miejsce w Europie i świecie. Podkreślono szybki rozwój gospodarczy Polski w ciągu ostatnich 20 lat, wiążąc to bezpośrednio z integracją w ramach Unii Europejskiej i napływem zagranicznego kapitału.

Za podstawę gospodarki słusznie uznano dynamiczny rozwój usług (zwłaszcza handlu, transportu, turystyki, bankowości) oraz przemysłu przetwórczego zorientowanego na eksport towarów do państw Unii Europejskiej. W produkcji przemysłowej dominują wielkie koncerny samochodowe oraz zagraniczne firmy elektroniczne i elektrotechniczne (sprzęt AGD i RTV). Bardzo ważną rolę odgrywa także przemysł chemiczny i petrochemiczny, gdzie m.in. w produkcji paliw, nawozów sztucznych, farmaceutyków, polskie firmy należą do największych w Unii Europejskiej. W przemyśle lekkim dominuje produkcja odzieży i obuwia, w większości przeznaczona na eksport. Ponadto Polska, pomimo dominacji małych i średnich gospodarstw, jest jednym z głównych w Europie, producentów i eksporterów produktów rolnych (głównie owoców, zbóż, serów i wędlin), choć także jest importerem żywności (głównie paszy i roślin oleistych), a jej rolnictwo w dużym stopniu jest uzależnione od zagranicznej siły roboczej.

Autorzy dostrzegli wyraźne dysproporcje terytorialne w polskiej gospodarce, zarówno pomiędzy zachodnią a wschodnią Polską, jak i jej koncentrację w aglomeracjach miejskich, a także uzależnienie wielu gałęzi gospodarki od importu towarów, głównie przemysłu elektromaszynowego i energetyki.

Osobny fragment poświęcono relacjom pomiędzy Polską a Ukrainą. Podkreślono pomoc Polski dla Ukrainy związaną z obecną wojną, zarówno przyjęcie 1,5 mln uchodźców z Ukrainy, jak i przeprowadzenie szkoleń ukraińskiej armii oraz bezpośrednie dostawy broni. Ponadto funkcjonowanie licznych umów o partnerstwie pomiędzy regionami oraz o współpracy transgranicznej, kulturalnej, naukowej, edukacyjnej (15 tys. Ukraińców studiuje w Polsce), wymianie handlowej, polskich inwestycjach w Ukrainie oraz ukraińskich w Polsce.

Z opracowań graficznych, zamieszczono wykres porównujący zmiany PKB Polski i Ukrainy w latach 1990-2021, które pokazują bardzo podobny „punkt startu” w roku 1990, natomiast później dużo korzystniejszą sytuację Polski niż Ukrainy, a także mapkę z wiodącymi ośrodkami przemysłu motoryzacyjnego (m.in. Fiat, Opel, Volvo, Skania, Volkswagen) jako przykład inwestycji wielkich koncernów zagranicznych. Jedyna fotografia

w części dotyczącej Polski, przedstawia płaskorzeźbę z kopali soli w Wieliczce, określonej jako „duma Polski”.

Podrozdział dotyczący Polski, w sposób pozbawiony kontrowersji, pokazuje pozytywny obraz kraju, który dzięki reformom lat 90. XX w. oraz akcesji do UE, odniósł sukces gospodarczy i nadal dynamicznie się rozwija, ponadto sąsiada Ukrainy o strategicznym dla niej znaczeniu.

- Podręcznik *Geografija* dla klasy 10, poziom podstawowy, Wydawnictwa Abetka, autorzy Сергій Коберник, Роман Коваленко, (Serhij Kobernik, Roman Kovalenko)

We wstępie wyjaśniono pojęcie „regionu świata” oraz przedstawiono podział świata na regiony według klasyfikacji ONZ. Następnie omówiono pojęcie globalizacji, jako wiodącego trendu w rozwoju współczesnego świata i jej pozytywne oraz negatywne konsekwencje społeczne, kulturowe, gospodarcze, polityczne, technologiczne. Ponadto obszernie przedstawiono różnorakie źródła wiedzy o regionach i krajach, zarówno wiedzy geograficznej, jak i z zakresu etnografii, demografii, historii, ekonomii, nauk politycznych. Zwrócono uwagę na znaczenie mapy w nauczaniu geografii, zarówno map politycznych, jak i gospodarczych czy historycznych. Wyjaśniono pojęcie państwa, jego terytorium, suwerenności, nienaruszalności granic.

Zasadnicza część podręcznika, identycznie jak w przypadku podręcznika wcześniej omawianego, poświęcona jest omówieniu cech geograficznych, ekonomicznych i społecznych poszczególnych kontynentów i wybranych krajów, na przykładzie których rozważane są wzorce i cechy współczesnego rozwoju społeczno-gospodarczego świata.

W kolejnych rozdziałach omówiono wszystkie kontynenty według wspólnego schematu: współczesna mapa polityczna, warunki przyrodnicze, podstawowe cechy struktury demograficznej, trzy sektory gospodarki (rolnictwo, przemysł, usługi). Ponadto Autorzy szczegółowo scharakteryzowali kraje, które uznali za typowe dla każdego z kontynentów. Były to identyczne państwa, jak w przypadku poprzednio omawianego podręcznika, w tym Polska.

Ostatni, 6 rozdział, dotyczy roli i miejsca Ukrainy w przestrzeni międzynarodowej, zwłaszcza w wymiarze geopolitycznym i gospodarczym. Autorzy jednoznacznie wskazują na otwartość Ukrainy na świat, konieczność zwiększenia konkurencyjności i innowacyjności jej gospodarki oraz potrzebę integracji gospodarczej ze strukturami europejskimi.

Pod wieloma względami, zwłaszcza zakresu treści i wybranych przykładów, oba omawiane podręczniki, są całkowicie tożsame.

W rozdziale dotyczącym Europy, na stronach 75-79, poświęcono osobny podrozdział Polsce, jako jednemu z sześciu państw europejskich (obok Niemiec, Francji, Wielkiej Brytanii, Włoch, Rosji), w tym jednemu z Europy Środkowej. Obok podstawowych informacji o kraju (podział administracyjny, język urzędowy, przynależność do głównych organizacji międzynarodowych, dominująca religia), przedstawiono miejsce Polski w Europie i świecie oraz jej położenie geograficzne. Stwierdzono, że Polska z racji dynamiki rozwoju gospodarczego, uchodzi za „europejski fenomen”, a nawet nazwano ją „Chinami Europy”. Zgodnie z rzeczywistością scharakteryzowano potencjał surowcowy naszego kraju, jego zasoby wodne oraz gleby. W odróżnieniu od poprzedniego podręcznika, tym razem Autorzy zwrócili uwagę na kryzys demograficzny, wywołany utrzymującym się od wielu lat ujemnym przyrostem naturalnym oraz emigracją zarobkową do państw Zachodniej Europy po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Jednocześnie pozostaje ona krajem atrakcyjnym dla imigracji zarobkowej, zwłaszcza z Ukrainy, Mołdawii i krajów azjatyckich. Ponadto uczniowie mogą dowiedzieć się o pozytywnym wpływie integracji europejskiej na rozwój polskiej gospodarki, przyczynach nierównomiernego rozmieszczenia ludności, głównych cechach systemu gospodarczego. W tym miejscu przypomniano o trudnych, ale skutecznych, reformach z lat 90. XX wieku, dynamicznym rozwoju sektora usług (zwłaszcza transportu, handlu, finansów i turystyki), modernizacji przemysłu, w której bardzo istotną rolę odgrywały i odgrywają zagraniczne inwestycje. Jako przykłady nowoczesnych gałęzi przemysłu wymieniono przemysł samochodowy, elektromaszynowy, elektrotechniczny, zwłaszcza AGD i RTV. Zaznaczono, że w Polsce nadal istotną rolę odgrywa przemysł ciężki, szczególnie górnictwo i hutnictwo oraz przemysł chemiczny. Słusznie podkreślono dużą rolę rolnictwa w polskiej gospodarce, choć dużo istotniejszą z punktu widzenia zatrudnienia, niż udziału w PKB. Polska pozostaje jednym z większych w Europie producentów żywności, zwłaszcza roślinnej i jest potentatem w przetwórstwie owocowo-warzywnym.

Osobny akapit poświęcono relacjom międzynarodowym Polski z Ukrainą, zwracając uwagę na bardzo aktywną współpracę oraz wspólnotę interesów politycznych i strategicznych. Podkreślono rolę Polski jako kraju wspierającego aspiracje Ukrainy do integracji z Unią Europejską i NATO oraz stale rosnącą wzajemną wymianę handlową, dzięki której Polska jest dla Ukrainy drugim partnerem handlowym w Unii, po Niemczech.

Z opracowań graficznych w tym podrozdziale, zamieszczono piramidę płci i wieku mieszkańców Polski według danych dla roku 2023, diagram obrazujący sektory polskiej gospodarki według zatrudnienia i udziału w PKB oraz diagram dotyczący struktury upraw rolnych. Jedyna fotografia w części dotyczącej Polski, przedstawia zbiór truskawek.

Reasumując, można stwierdzić, że Polska została przedstawiona w sposób kompleksowy (położenie, ludność, poszczególne działy gospodarki, handel zagraniczny), rzetelny i nie wywołujący kontrowersji.

Autorzy nie uniknęli jednak błędów merytorycznych w kwestiach dotyczących Polski, nie tylko w poświęconym jej rozdziale.

Na s. 13 w tabeli 1, „Państwa Europy”, błędnie podano, że Polska ma 39,9 mln ludności (rok 2022). Według danych spisu powszechnego z roku 2021 Polska ma 38,0 mln mieszkańców, a według danych GUS z 2023 roku 37,7 mln. Nigdy liczba ludności Polski nie osiągnęła 39,9 mln, a błąd rzędu 2 mln osób, należy uznać za znaczny.

Na s. 29 w tabeli 6 „Ukraińska diaspora w Europie”, w przypadku Polski podano liczbę 38 tys. osób. Z tekstu poprzedzającego tabelę wynika, że dotyczy ona liczby ludności ukraińskiej w poszczególnych krajach Europy, zarówno osób mających status mniejszości narodowych (czyli posiadających obywatelstwo kraju osiedlenia), jak i emigrantów ekonomicznych. Dlatego też, podana w tabeli liczba 38 tys. Ukraińców w Polsce jest zdecydowanie zaniżona. Według danych spisu powszechnego z roku 2011 narodowość ukraińską w Polsce zadeklarowało 51 tys. osób, a według danych najnowszego spisu z roku 2021 liczba ta wzrosła do ponad 79 tys. Dotyczy to w zdecydowanej większości osób narodowości ukraińskiej posiadających polskie obywatelstwo, czyli osób posiadających status mniejszości narodowej. Do tej liczby należy dodać zdecydowanie liczniejszą grupę Ukraińców, którzy przybyli do Polski jako emigranci ekonomiczni w pierwszych dekadach XXI w. oraz jeszcze liczniejszą grupę uchodźców po agresji Rosji na Ukrainę w roku 2022. Obecnie liczba Ukraińców przebywających w Polsce jest szacowana na ok. 1,5 mln osób.

Ponadto na s. 77, w podrozdziale dotyczącym Polski, Autorzy stwierdzili, cytując: „Dziś Polska jest krajem przemysłowo-rolniczym o gospodarce rynkowej”. Nie jest to prawdą, ponieważ wyraźnie dominującym sektorem w Polskiej gospodarce – zarówno pod względem udziału w PKB, jak i w zatrudnieniu – są usługi, a nie przemysł czy rolnictwo. Co zresztą w kolejnym akapicie na s. 77 zostało podkreślone.

Podsumowanie i wnioski

Oba recenzowane podręczniki, poza przekazaniem uczniom wiedzy, informacji i faktów, mają także dużą wartość praktyczną. Różnego typu rubryki i wskazówki pomagają rozwiązać trudniejsze zadania, przeprowadzić dyskusję, opracować własne projekty, a także samodzielnie pracować z literaturą, danymi internetowymi, statystycznymi i kartograficznymi. W większości przypadków wykorzystano najnowsze, oficjalne dane.

Podręczniki zawierają różnorodny materiał ilustracyjny – rysunki, mapy tematyczne, diagramy, wykresy, tabele. Jest to zawsze korzystne w edukacji, ale niestety zdecydowana większość map w obu podręcznikach, jest niewielka, słaba jakościowo, przez to mało czytelna. Bardzo uboga jest także dokumentacja fotograficzna, a jak powszechnie wiadomo „jeden obraz jest wart więcej niż tysiąc słów”. To stwierdzenie szczególnie sprawdza się w edukacji geograficznej, zwłaszcza że oba podręczniki, pomimo tego, że obejmują tylko „zakres podstawowy”, są bardzo obszerne, liczą ok. 240-260 stron.

W obu recenzowanych podręcznikach poświęcono osobne, kilku stronicowe rozdziały Polsce, które poza kilkoma błędami (zwłaszcza w podręczniku Wydawnictwa Abetka), kompleksowo, obiektywnie i rzetelnie przedstawiają podstawowe zagadnienia geografii społeczno-ekonomicznej naszego kraju. Polska została ukazana jako jeden z istotniejszych krajów europejskich, dynamicznie się rozwijający, a już z pewnością, pod względem potencjału gospodarczego, politycznego i społecznego, dominujący w Europie Środkowej. Ponadto jako kraj bardzo istotny dla Ukrainy, nie tylko w obliczu obecnej wojny, ale także w perspektywie przyszłej integracji gospodarczej i politycznej Ukrainy ze strukturami europejskimi.

Największą wartością merytoryczną i dydaktyczną omawianych podręczników jest podejście regionalne, które należy do najbardziej efektywnych sposobów nauczania geografii, poprzez pokazanie nie tylko zróżnicowania regionalnego świata, ale także przyczyn i konsekwencji tego zróżnicowania oraz specyfiki poszczególnych regionów. Ponadto należy podkreślić, w zdecydowanej większości przypadków, rzetelność i aktualność użytych danych statystycznych oraz dużą uwagę poświęconą nowoczesnym gałęziom i trendom w gospodarce – reindustrializacji, podkreślaniu roli tzw. „rozwoju zrównoważonego”, nowych źródeł energii, potrzebę ochrony środowiska i racjonalnego korzystania z zasobów przyrodniczych świata. Są to także podręczniki, w których poświęcono relatywnie dużo miejsca Polsce (5-6 stron).

Do minusów obu podręczników należy zaliczyć ich zbyt dużą objętość (choć w dużym stopniu jest to „wymuszone” bardzo obszernym materiałem), zbyt dużo faktografii (choć są także omówione procesy, mechanizmy społeczne, polityczne, gospodarcze), zdecydowanie za mało, jak na podręczniki do geografii, map i fotografii, zbyt dużą liczbę tabel z danymi statystycznymi (zwłaszcza w przypadku podręcznika Wydawnictwa Abetka), które w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej, szybko się dezaktualizują.

Stronie ukraińskiej można rekomendować:

- usunięcie wyżej wspomnianych, dotyczących Polski, błędów merytorycznych w podręczniku Wydawnictwa „Abetka”, na stronach: 13, 29, 77;
- zmniejszenie objętości podręczników, co ułatwi uczniom percepcję treści;
- wprowadzenie kodów QR, służących do kodowania adresów URL, tekstów, map, diagramów. Jest to nowoczesne i przydatne narzędzie edukacyjne, zwłaszcza jeżeli wykorzystujemy tablety czy telefony z androidem, powszechne wśród uczniów. Kody wystarczy zeskanować i uczeń „przenosi się” do platformy edukacyjnej, gdzie znajdzie m.in. zadania, grafikę, gry edukacyjne, aktualne dane statystyczne;
- zwiększenie liczby oraz poprawę jakości (czytelności) map;
- wprowadzenie – na wzór podręczników polskich – infografik, spójnych pod względem wizualnym i tekstowym, pomagających uczniom zrozumieć i wyjaśnić dane zjawisko;
- zdecydowane zwiększenie liczby fotografii, którymi można doskonale obrazować i przybliżyć uczniom różnego rodzaju procesy społeczne czy gospodarcze;

Warszawa 26.09.2023, Marek Barwiński